

Manipulačná teória príčinnosti

Odlíšne koncepcie príčinnosti ponúkajú rôzne výklady toho, kedy možno hovoriť o kauzálnom vzťahu medzi príslušnými entitami, resp. kedy príčina spôsobuje účinok. Podľa zástancov manipulačnej koncepcie je príčinou udalosť, ktorej zmena, úprava či manipulácia sa relevantným spôsobom prejaví na strane účinku. Dôraz je teda na tom, že príčinnosť neodhalíme na základe pasívneho pozorovania, ale potrebné je konať. Ak po intervencii na strane prvej udalosti dôjde k zmene na strane druhej udalosti, prvá udalosť je príčinou druhej. Podobný názor na príčinnosť možno nájsť v prácach autorov z 20. storočia ako R. G. Collingwood, G. H. von Wright, D. Gasking, H. Price, P. Menzies a J. Woodward.

1 Manipulačná teória

2 Niektoré problémy

Literatúra

Súvisiace heslá

1 Manipulačná teória

Tak v každodennom živote ako i vo vede je pre nás zaujímavé a dôležité poznať príčiny javov. Čo spôsobuje moje ochorenie? Čo je príčinou nefunkčnosti komína? Prečo dochádza ku klimatickým zmenám? Odpovede na takéto otázky majú praktický dosah na naše životy. Podľa niektorých autorov však nielen poznanie príčin má dosah na prax, ale i naopak, naša prax, konanie a manipulácie nám umožňujú poznať kauzálne vzťahy vo svete.

Tradičný humovský či regularitný pohľad na príčinnosť predpokladá, že konkrétna udalosť c je príčinou inej udalosti e práve vtedy, keď platí, že udalosti druhu C sú pravidelne nasledované udalosťami druhu E . Bežne sa to vykladá tak, že už opakované pozorovanie následnosti udalostí typu C a E (bez toho, aby bol známy protipríklad) nám pomôže odhaliť príčinnosť. Niektorí autori však oponujú, že pasívne priznanie sa diania vo svete nie je spoľahlivé pri zisťovaní príčin. Úspešnejšou stratégiou je manipulácia s potenciálnymi príčinami. Nie pozorovanie, ale konanie, zásahy či intervencie nám umožnia identifikovať skutočné kauzálne väzby. Práve na pozadí týchto postrehov sa formuje manipulačný pohľad na príčinnosť.

Rôzni autori zastávajúci manipulačnú teóriu sa síce líšia v detailoch, avšak zjednodušene možno povedať, že tvrdia nasledovné. Príčinou je udalosť, ktorej navodenie (resp. zabránenie či jej úprava) má za následok navodenie (resp. zabránenie či úpravu) druhej udalosti – účinku. Inými slovami, ak sa manipulácia prvej udalosti c relevantne prejaví na druhej udalosti e , c je príčinou e . Napr. Collingwood uvádza, že „príčinou nejakej prírodnej udalosti je takpovediac nástroj, pomocou ktorého s ňou ľudské bytosti môžu manipulovať. [...] otázka ‚Čo je príčinou udalosti y ?‘ znamená ‚Ako môžeme udalosť y navodiť alebo jej zabrániť?‘“ (Collingwood 1940, 296)¹ Podobne i von Wright píše: „Tvrdím, že to, čo robí z p faktor-príčinu vzhľadom k faktoru-účinku je fakt, že *manipuláciou* s p , t. j. navodením zmien u p ‚podľa ľubovôle‘ môžeme privodiť zmeny u q “ (von Wright 1973, 118). Z takýchto formulácií však vyplývajú minimálne dve veci: a) príčina je niečo manipulovateľné človekom a ii) zmena na strane príčiny prináša zmenu na strane účinku. Uvedené črty manipulačnej teórie na jednej strane umožňujú vyhnúť sa určitým problémom, no na druhej strane otvárajú priestor pre námietky. Pozrime sa najskôr na výhody.

Predstavme si situáciu, že Ivan zakaždým ochorie na druhý deň po tom, ako mu cez cestu prejde čierna mačka. Priaznivec regularitnej teórie príčinnosti by z toho mal usúdiť, že

¹ Samotný Collingwood hovorí o termíne „príčina“ v troch rôznych významoch (Collingwood 1940, kap. III). Podľa neho sa o príčine v manipulačnom význame hovorí hlavne v aplikovaných prírodných vedách ako napr. medicína alebo strojnictvo.

existuje kauzálna väzba medzi uvedenými udalosťami. Ved' predsa doteraz vždy po udalosti prvého druhu nasledovala udalosť druhého druhu. Výhodou manipulačnej teórie je práve to, že dokáže vzdorovať takýmto prípadom *falošnej príčinnosti*. Vo všeobecnosti ide o situácie, keď po sebe pravidelne nasledujú dva druhy udalostí, ale prvá v skutočnosti nie je príčinou druhej. Skoršia udalosť iba zhodou okolností doteraz vždy predchádzala tú neskoršiu alebo tu išlo o prípad, že prvá i druhá udalosť boli spoločnými účinkami ďalšej udalosti – ich spoločnej príčiny. (Např. rozšírenie vírusu v organizme spôsobilo viacero príznakov. Preto dochádza k tomu, že skorší príznak je vždy nasledovaný nejakým neskorším, avšak to neznamená, že je i príčinou neskoršieho. V skutočnosti je pôvodcom oboch príznakov spoločná príčina.) Ako sa teda priaznivec manipulačnej teórie vyhne tomu, aby označil prvú udalosť (prejdenie čiernej mačky cez cestu) za príčinu druhej (ochorenie Ivana)? Manipulačná teória podčiarkuje, že príčinou je udalosť, ktorej zabránením, resp. navodením, zabránime, resp. navodíme i druhú udalosť. Jednoduchá manipulácia nám teda pomôže ukázať, že medzi prejdením čiernej mačky cez cestu a Ivanovým ochorením nejestvuje kauzálny vzťah. Ak např. vypustíme čiernu mačku pred Ivanom, no ten neochorie, alebo naopak zabránime, aby mu prešla cez cestu, no on i tak ochorie, spochybnili sme, že prvá udalosť je príčinou druhej. Na druhej strane, ak sa ukáže, že ak Ivana vystavíme konkrétnemu vírusu, ochorie a naopak, ak zabezpečíme, aby s ním neprišiel do styku, neochorie, ukazuje sa, že práve daný vírus je pravou príčinou Ivanovej choroby. Manipulačná teória teda dokáže obísť niektoré problematické situácie, ktoré sužujú iné teórie. Neznamená to však, že nemá žiadne nedostatky.

2 Niektoré problémy

Určité formulácie manipulačného pohľadu vyžadujú, aby bola príčina manipulovateľná človekom. Práve to je zdrojom viacerých problémov. Spomeňme si dva z nich: *problém nemanipulovateľných príčin* a *antropocentrického chápania príčinnosti*.

Je zrejme, že nie všetkým vo svete dokážeme manipulovať. Výbuchy sopiek, zemetrasenia, búrky, pohyb planét či rozpínanie vesmíru sú len niektoré z javov, ktoré sú v dôležitom zmysle mimo nášho dosahu a nedokážeme do nich podstatným spôsobom zasiahnuť. Lenže podľa manipulačnej teórie potom uvedené udalosti nemôžu byť príčinami. Ved' ak ich nedokážeme navodiť ani im zabrániť, nemáme ako zistiť či ich navodením alebo zabránením ovplyvníme ich potenciálne účinky. V rozpore s týmto záverom však aj tak veríme, že práve výbuch Vezuvu bol príčinou zničenia Pompejí, že konkrétna búrka zničila úrodu v našej záhrade, že pohyb telies v Slnecnej sústave zapríčinil zatmenie Mesiaca. Ako teda možno v rámci manipulačnej teórie vyhlásiť, že tieto nemanipulovateľné javy sú príčinami? Zástancovia manipulačného pohľadu sa snažia vzdorovať tomuto problému tým, že sa odvolávajú na podobnosť. Uznávajú síce, že ľudia nedokážu navodiť výbuch sopky či búrku, ľudia však dokážu manipulovať javmi, ktoré sú dostatočne podobné nemanipulovateľným javom. Ľudia vedia navodiť javy menšieho rozsahu alebo v umelých podmienkach simulovať pôsobenie plynov, padanie kameňov či vody. Práve na základe týchto analogických zistení potom možno usúdiť, že rozsahom väčšie javy (výbuchy sopiek, búrky) sú príčinami s podobnými, ale rozsiahlejšími účinkami (zničenie mesta, zničenie úrody).

Ďalším problémom niektorých formulácií manipulačnej teórie je skutočnosť, že sa tu hovorí o ľudskej manipulácii. Príčinou je udalosť, ktorej ovplyvnenie človekom prinesie relevantnú zmenu na strane účinku. Znamená to, že v rámci takéhoto vymedzenia príčinnosti sa spomína človek, a preto to vyzerá, akoby sa príčinnosť do istej miery stávala závislou od človeka. Tomuto sa hovorí antropocentrické chápanie príčinnosti. O problém ide preto, lebo v skutočnosti sa zdá, že príčinnosť nie je podmienená existenciou človeka. Ved' i pred tým ako žili ľudia tu nastávali účinky. I bez ľudí jedny javy spôsobovali iné javy (např. úder

blesku do stromu zapríčinil požiar i vo svete bez ľudí). Možným riešením tohto problému by bolo vymedzenie príčinnosti bez odvolania sa na manipuláciu človekom. Napr. namiesto ľudskej manipulácie by sa príčinnosť vymedzila cez pojem intervencie, ktorá nie je priamo podmienená človekom (pozri Woodward 2003).

Literatúra

Collingwood, R. G. (1940): *An Essay on Metaphysics*. Oxford: Clarendon Press.

Gasking, D. (1955): Causation and Recipes. *Mind* 64, 256, 479 – 487.

Menzies, P., Price, H. (1993): Causation as a Secondary Quality. *British Journal for the Philosophy of Science* 44, 2, 187 – 203.

von Wright, G. H. (1971): *Explanation and Understanding*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

von Wright, G. H. (1973): On the Logic and Epistemology of the Causal Relation. In: Sosa, E., Tooley, M. (eds.): *Causation*. Oxford: Oxford University Press, 1993, 105 – 124.

Woodward, J. (2001): Causation and Manipulability. In: Zalta, E. N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2001 Edition)*.

<http://plato.stanford.edu/archives/fall2001/entries/causation-mani/>

Woodward, J. (2003): *Making Things Happen. A Theory of Causal Explanation*. Oxford: Oxford University Press.

Súvisiace heslá

príčinnosť, falošná príčinnosť, regularitná teória príčinnosti

Eugen Zelenák (Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku)
eugen.zelenak@ku.sk

zverejnené 28. 11. 2013